

DAVID HELD: DEMOKRACIA: MINULOSŤ, PRÍTOMNOSŤ A MOŽNÁ BUDÚCNOSŤ*

HELD, D.: Democracy: Past, Present and Possible Futures.
FILOZOFIA 49, No 4, p. 251.

The paper presents the theme of the changing historical meanings of democracy. It recalls some of the key elements of Athenian democracy. Further, it explores the changing conception of democracy in the era of nation-states and considers the meaning of democracy in the context of the progressive enmeshment of states and societies in international and global networks.

David Held prednáša sociálne vedy na Open University. Medzi jeho najdôležitejšie publikácie patria Models of Democracy (Modely demokracie, 1987), Introduction to Critical Theory (Úvod do kritickej teórie, 1980) a Political Theory and the Modern State (Politická teória a moderný štát, 1990).

V akademickom roku 1992-93 sa v medzinárodnom kontexte oslavovalo 2500-té výročie zrodu demokracie v Kleisthenovej aténskej ústave. Hoci niektoré z najväčších aténskech výdobytkov anticipovali už staršie civilizácie Východu – spoločnosť mestského štátu alebo polis existovala napríklad v Mezopotámii dávno predtým, než sa objavila na západe [1] –, medzinárodné oslavy sú vhodnou príležitosťou položiť si otázku: Čo sme vlastne oslavovali? Stojí obrana klasickej demokracie za to? Má ešte stále čo povedať našej zložitej súčasnej dobe? Má byť aténska demokracia naďalej zdrojom inšpirácie politického myslenia?

Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky si budem všímať meniace sa historické významy demokracie. Pritom, po prvé, pripomeniem niektoré základné prvky samotnej aténskej demokracie; po druhé, preskúmam meniaci sa pojem demokracie v období národných štátov; a po tretie, pouvažujem o význame demokracie v kontexte dnešnej rastúcej prepojenosti štátov a spoločností v medzinárodných a globálnych štruktúrach. Na záver to bude niekoľko úvah o tom, aká by mala byť správna forma a rozsah demokracie na prahu 21. storočia. Obhajujem v nich možnosť medzinárodného demokratického usporiadania, ktoré označujem ako „kozmpolitnú demokraciu“; je to usporiadanie, ktoré radikálne protirečí „konštitucionalizmu voľného trhu“, aký okrem iných hlásajú najrozvinutejšie priemyselné krajiny a ich globálne organizácie, Svetová banka a Medzinárodný menový fond.

* Článok je výňatkom z prednášky D. Helda, ktorú ako profesor politiky a sociológie predniesol pri svojom nástupe na Open University v Anglicku 25. novembra 1992. Zaoberá sa v ňom problémami, ktoré neskôr skúmal vo svojej práci *Prospects for Democracy: North, South, East, West* [18].

Ideály a ciele aténskej demokracie sú jasne sformulované v známej pohrebnjej reči pripisovanej Periklovi, významnému aténskeму občanovi, politikovi a vojvodcovi. V tejto reči, ktorú pravdepodobne „spísal“ Thukydides asi tridsať rokov potom, čo bola údajne prednesená, sa oslavuje politická sila a význam Atén: „Naša ústava sa nazýva demokraciou, pretože moc nie je v rukách menšiny, ale celého ľudu. Pri urovnávaní súkromných sporov sú si pred zákonom všetci rovní; pri rozhodovaní o tom, koho postaviť na miesto s verejnou zodpovednosťou, sa nezohľadňuje jeho príslušnosť k určitej triede, ale jeho skutočné schopnosti. Nikomu, kto chce z vnútorného presvedčenia slúžiť štátu, sa v tom politicky nebráni pre jeho chudobu. A práve taký slobodný a otvorený, ako je náš politický život, je aj náš každodenný život a naše vzájomné vzťahy... Jednotlivec sa tu nestará iba o svoje záležitosti, ale aj o záležitosti štátu: aj tí, čo sa zaoberajú prevažne iba svojimi vecami, sú mimoriadne dobre informovaní o všeobecnej politike – to je naša zvláštnosť: netvrdíme, že ten, kto sa nestará politiku, nedbá o svoje vlastné záležitosti; tvrdíme, že taký človek sa vôbec nemá o čo starať. My, Aténčania, rozhodujeme o politike alebo o svojich rozhodnutiach náležite diskutujeme; my sa totiž nenazdávame, že slová a činy sú nezlučiteľné; najhoršie je unáhlene konať predtým, než si človek dôkladne premyslí dôsledky svojho konania“ [2].

Perikles opisuje spoločnosť, v ktorej sa občan môže, a skutočne by sa aj mal, zúčastňovať na vytváraní a podporovaní spoločného života. Ani nízke postavenie, ani nedostatok bohatstva v zásade nebráni verejnej angažovanosti občana. Všetci občania sa schádzajú, aby diskutovali, rozhodovali o zákone a aby ho ustanovili. Princípom vlády je tu princíp priamej účasti. A vládnutie samotné ja založené na tom, čo Perikles označuje ako „náležité prediskutovanie“, t. j. na slobodnej a neobmedzovanej diskusii zaručenej *isegiriou*, rovnakým právom v „najvyššom“ zhromaždení (*ekklesia*) ([3], [4]). Rozhodnutia a zákony sa zakladajú – alebo sa to tak tvrdí – na presvedčovaní, na sile lepšieho argumentu, a nie iba na zvyku, obyčaji či surovej sile. Zákon štátu je zákonom občana. Pred zákonom sú si všetci rovní, preto, ako hovorí Perikles, „dodržiavame zákon“. Ak zákon vznikne náležitou cestou v rámci spoločného života, môže legitímne vyžadovať poslušnosť. A tak sa pojmom vlády zákona, spravodlivého postupu a demokratickej legitimnosti skoro dostalo v politike klasických Atén jasného vyjadrenia.

V Aténach, ktorým vládli občianski vládcovia, nebolo rozdielu medzi štátom a spoločnosťou. Občania boli zároveň subjektami politickej autority i tvorcami pravidiel a regulácie verejného života; ľud (*demos*) sa zúčastňoval na legislatívnych a právnych funkciách. Aténska demokracia si vyžadovala všeobecnú oddanosť princípu občianskej cnosti: oddanosť mestskému štátu a podriadenie súkromného života verejnému životu a spoločnému blahu. „Verejné“ sa prelínalo so „súkromným“. Ba čo viac, občania sa mohli náležite realizovať a žiť cnostne iba v a prostredníctvom *polis*. Pravda, nie každý mohol byť považovaný za občana. Nepatrili k nim ani ženy, ani podstatná časť obyvateľstva – otroci; tí, samozrejme, neboli súčasťou onoho „My, Aténčania“.

Napriek veľkému počtu vylúčených už len to, že občania mali právo zúčastňovať sa na Zhromaždení, že mali právo byť pred ním vypočutí a že mohli zastávať verej-

né úrady, ohromovalo najznámejších kritikov Atén, medzi nimi aj Platóna [5]. Platónovu obžalobu demokracie stojí za to si v krátkosti všimnúť, pretože kritika v nej obsiahnutá silne ovplyvnila politické myslenie. Túto obžalobu možno okrem iných prameňov vyčítať zo známej metafory o kapitánovi lode z *Republiky*. „Predstav si, že by sa takéto čosi stalo na lodi, či už na jednej, alebo na mnohých: pán lode prevyšuje veľkosťou a silou všetkých na lodi, ale zle počuje a vidí... plavci sa však medzi sebou škriepia o kormidelnícke miesto, lebo každý z nich si myslí, že by mal byť kormidelníkom, hoci sa toto umenie nikdy neučil... Okrem toho plavci tvrdia, že sa toto umenie vôbec nedá naučiť a toho, kto by tvrdil opak, hotoví sú rozsekať; na samého pána lode ustavične naliehajú, prosia a robia všetko, aby im odovzdal kormidlo; inokedy zasa, keď si ho nežískajú oni, ale druhí, zabíjajú tých druhých alebo vyhadzujú z lode a dostanú šľachetného pána lode do svojej moci mandragorou, pijatkou alebo čímisi iným, sami prevezmú vedenie lode; užívajú všetko, čo na nej je, pijú a hodujú počas plavby, ako sa od takýchto ľudí dá očakávať; okrem toho chvália a nazývajú dobrým plavcom, kormidelníkom a znalcom lodníckeho umenia každého, kto podporuje ich snahu dostať do rúk moc alebo presvedčaním, alebo donútením pána lode, kto však nie je taký, tomu nadávajú do nanižhodníkov... Keby boli na lodiach naozaj takéto pomery, nemyslíš, že by plavci na lodiach takto opísaných nazývali muža so skutočnými kormidelníckymi schopnosťami vetroplachom, tárajom a pre nich na nič nie súcím?“ ([6], 247-48). „Pán lode“ znamená menšinu, ktorá má schopnosti a znalosti a má najväčší nárok legitímne vládnuť. Naproti tomu posádka, t. j. ľud, spravuje svoje záležitosti impulzívne, riadi sa citom a predsudkami [7]. Jej členovia nemajú ani skúsenosti, ani znalosti potrebné pre správnu navigáciu – pre politickú rozvahu. Všetkých, čo sa miešajú s davom a chcú byť populárni, možno priamo „prírovnáť... k plavcom, o ktorých sme hovorili“ ([6], 249). V demokracii nemôže existovať skutočné vodcovstvo; vodcovia sú závislí na priazni verejnosti a budú konať tak, aby si zachovali svoju popularitu a svoje pozície.

Politické vodcovstvo je oslabované podvoľovaním sa požiadavkám verejnosti. Vodcovia sa nevyhnutne budú vyhýbať starostlivému zvažovaniu, ťažkým rozhodnutiam, nepopulárnym alternatívam a nepríjemným pravdám. Takýto stav vždy vedie k nekonečnému politickému manévrovaniu, intrigám a nestabilite: k politike nespútaných túžob a ambícií. Všetci zúčastnení tvrdia, že reprezentujú záujmy spoločnosti, no v skutočnosti každý reprezentuje seba a sebeckú túžbu po moci. Skrátka, demokracia vytláča mudrca na okraj. Z hľadiska deväťdesiatych rokov výhodného pre demokraciu, kedy je „demokracia“ skúšobným kameňom dobra, treba zdôrazniť historický prístup k postojom, aké reprezentuje Platón. Až donedávna prevažná väčšina mysliteľov „trvala na tom, že demokratické ústavy sú zvrátené, demokratická politika chaotická a že demokraticky založený človek je morálne skazený“ ([8], 15). Prevažnú časť dvetisícpäťstoročného obdobia sa ideál aktívneho občana, taký rozhodujúci pre aténsku demokraciu, stretával s podozrením a nedôverou, ak sa vôbec o ňom ešte uvažovalo [9].

No dnes všetci bojujeme za demokraciu: takmer každý sa prehlasuje za demokrata. Revolúcie, ktoré sa prehrali strednou a východnou Európou na konci roku

1989 a začiatkom roku 1990, navodili oslavnú atmosféru. Podaktorí z najnovších politických komentátorov dokonca ohlasovali „koniec dejín“ – víťazstvo demokracie nad všetkými alternatívnymi formami vládnutia. Podľa často citovaného F. Fukuyamu je napríklad súčasná demokracia konečným a správnym politickým poriadkom, pretože spomedzi všetkých dostupných politických systémov iba ona jediná reprezentuje „vzájomnú a rovnoprávnú dohodu občanov o vzájomnom uznaní“ ([10], 200). Demokratický štát je najracionálnejším a najpokrokovejším politickým režimom, pretože „zmieruje...súperiace nároky na uznanie“ na jedinom vzájomne prijateľnom základe, t. j. na základe toho, že každý jednotlivec uzná druhého ako „ľudskú bytosť“ ([10], 201). Fukuyama tvrdí, že množstvo alternatív, ktoré majú krajiny pri rozhodovaní o svojej organizácii, sa „časom vytráca“ ([10], 45). Dnes vo svete jednoducho nevidno žiadne „schodné alternatívy“ demokracie ([10], XXI; pozri aj [11]).

Ak dnes politickí myslitelia proklamujú cnosti demokracie, ide o liberálnu zastupiteľskú demokraciu, ktorá sa ako typ demokratického života značne odlišuje od klasického modelu. V 19. a 20. storočí demokracia získala svoju výrazne súčasnú podobu: stala sa komplexom pravidiel a inštitúcií, ktoré väčšine občanov umožňujú zúčastňovať sa na výbere **zástupcov**, ktorí ako jediní môžu robiť politické rozhodnutia. Tento komplex zahŕňa volenú vládu, slobodné a spravodlivé voľby, volebné právo všetkých občanov bez ohľadu na rasové, triedne rozdiely a bez ohľadu na pohlavie, atď., slobodu svedomia, informácií a prejavu, právo všetkých dospelých obyvateľov stáť v opozícii voči vláde a uchádzať sa o miesto vo vláde, právo vytvárať nezávislé združenia ([12], 66; [13], 221, 223). Upevnenie takto chápanej zastupiteľskej demokracie bolo v podstate fenoménom 20. storočia – prevažne ako výsledok neustálych bojov robotníckej triedy, aktivistov feministického hnutia a hnutia za občianske práva. Azda by sme mohli dokonca povedať, že upevnenie zastupiteľskej demokracie bolo fenoménom konca dvadsiateho storočia. Demokracia sa totiž na Západe (pomerne) bezpečne etablovala iba v posledných desaťročiach tohto storočia, kedy bola ako v zásade vyhovujúci model vlády prijatá aj mimo Západu.

Aký je vzťah zástancov demokracie k platónskej kritike? Tu treba spomenúť dva hlavné smery. Prvá skupina politických mysliteľov obdivuje klasický model v každom ohľade, no chápe ho ako vhodný iba pre malý mestský štát či spoločenstvo. Táto skupina – ku ktorej patrí napríklad aj Dahl – tvrdí, že vznik národných štátov, ovládajúcich značné územia, a rozšírenie trhovej ekonomiky navodili nezvratné smerovanie k politickej a sociálnej heterogénnosti ([13], kap. 1, 2; pozri aj [14], [15]). Rozdiel medzi starovekým a moderným je nepochybne rozdielom medzi dôverne známymi miestami, pevne zomknutými spoločenstvami, úspornou ekonomikou, zaujatosťou pre rovnosť a občiansku poslušnosť na jednej strane a veľkými národnými štátmi, centralizovanými byrokratickými hierarchiami, voľne prepojenými obchodnými spoločnosťami, nerovnakými životnými šancami a slobodným hájením vlastných záujmov na strane druhej. Myslitelia akceptujúci tento rozdiel môžu Platónovi vyčítať, že nesprávne hodnotil klasickú demokraciu; táto demokracia prekvitala za veľmi zvláštnych podmienok, ktoré nenávratne pominuli.

Druhá skupina politických mysliteľov – patria k nej aj také významné osobnosti ako Schumpeter – tvrdí, že Platón rozhodne „trafil klinec po hlavičke“; malé spoločenstvá založené na účasti všetkých členov, boli vždy intolerantné, nespravodlivé a nestabilné. No platónska argumentácia pre túto druhú skupinu prestáva platiť, ak sa má uplatniť na moderné zastupiteľské demokracie. Moderná zastupiteľská demokracia totiž prekonáva krajnosti klasickej demokracie, pretože pravidelné voľby si vynucujú vyjasnenie otázok verejného záujmu a zvolená skupina, ktorá dokáže v politickom procese obstáť, bude pravdepodobne kompetentná a schopná „odhaliť skutočný záujem svojej krajiny“ (pozri napríklad [16], [17], porovnaj aj [14], kap. 2, 3, 5). Nezávisle od toho, či je Platónova kritika neoprávnená alebo prekonaná – ako tvrdí prvá skupina teoretikov – alebo správna, ale neaplikovateľná na zastupiteľskú demokraciu – ako tvrdí druhá skupina –, ju teda z veľkej časti môžeme ponechať bokom. Platónske žihadlo môžeme z príbehu o demokracii odstrániť. Nebezpečenstvo demagógie je tu pomerne reálne, ale nemusíme ho prijať ako **immanentne** vlastné všetkým formám demokracie.

Zdá sa teda, že rozprávka o demokracii má šťastný koniec. Občania – voliči sú v podstate schopní volať tých, čo rozhodujú, na zodpovednosť, pretože sami tí, čo rozhodujú, reprezentujú záujmy svojich voličov – v konečnom dôsledku „ľudu“ na ohraničenom území. No rozprávka sa tu nekončí. Demokracia má aj ďalšiu dimenziu: rozhodovanie o kľúčových otázkach demokratickej teórie a praxe musí čeliť silám a procesom vzájomnej regionálnej a globálnej prepojenosti ([17], najmä kap. 1). V dobe, keď je idea „vlády ľudu“ populárnejšia ako kedykoľvek predtým, možno o samotnej účinnosti demokracie ako národnej formy politickej organizácie pochybovať.

Problém spočíva v tom, že národné spoločenstvá v žiadnom prípade neprijímajú a neurčujú svoje rozhodnutia a postupy samé a že vlády v žiadnom prípade nerozhodujú tom, čo je správne a vhodné, iba za svojich vlastných občanov ([19], 286 a n.). Tu je niekoľko aktuálnych príkladov: rozhodnutie zvýšiť daň zo zisku v úsilí o zastavenie inflácie alebo o prekonanie nestability výmenných kurzov sa najčastejšie chápe ako „národné“ rozhodnutie, hoci môže stimulovať ekonomické zmeny v iných krajinách. Rozhodnutie povoliť „vyrubovanie“ dažďových pralesov môže prispieť k ekologickým škodám ďaleko prekračujúcim hranice, ktorými je formálne vymedzená zodpovednosť danej množiny tých, čo rozhodujú. Takéto rozhodnutia, ako aj postupy pri riešení takých odlišných problémov, ako sú investície, dodávky zbraní či AIDS, sa zvyčajne považujú za rozhodnutia spadajúce do legitímnej oblasti authority suverénneho národného štátu. No vo svete vzájomnej územnej a globálnej prepojenosti sa najzávažnejšie otázky vynárajú práve v súvislosti s prepojenosťou, schopnosťou prijímať schodné riešenia a zodpovednosťou samotných rozhodujúcich štruktúr.

Ďalej, rozhodnutia prijímané kvázi-regionálnymi alebo kvázi-nadnárodnými organizáciami, akými sú napríklad Európske spoločenstvo, NATO či IMF, zužujú rámec rozhodnutí, ktoré môžu prijímať dané národné „väčšiny“. Predstava o spoločenstve, ktoré si adekvátne vládne samo a rozhoduje o svojej vlastnej budúcnosti –

idea, ktorá je jadrom demokratického politického zriadenia – je teda veľmi problematická.

Procesy vyvíjajúce tlak na demokratické zriadenia sa často označujú za súčasť procesu „globalizácie“ či presnejšie „západnej globalizácie“. Globalizácia v tomto kontexte znamená aspoň dva odlišné fenomény. Po prvé, znamená, že obmedzenia politickej, ekonomickej a sociálnej aktivity nadobúdajú celosvetový charakter. A po druhé, znamená, že sa prehĺbila interakcia a vzájomná prepojenosť v rámci štátov a spoločností i medzi nimi. Novou črtou moderného globálneho systému je to, že globalizácia sa rozšírila do nových oblastí aktivity – technickej, organizačnej, administratívnej, právnej a ďalších – a ich prostredníctvom a že formy vzájomnej prepojenosti sprostredkované faktormi, ako sú priemysel modernej komunikácie a nová informačná technika, sa neustále prehlbujú. Vzdialené miesta sú dnes vzájomne prepojené tak ako nikdy predtým. Globalizácia po novom usporiadala čas i priestor a vďaka nej sa „zemeguľa zrazila“ ([20], 64).

Tieto procesy nastávajú v súvislosti s naším problémom otázky, ktoré sa dotýkajú základných kategórií moderného demokratického myslenia. Základnou myšlienkou liberálnych demokracií devätnásteho a dvadsiateho storočia bola myšlienka, že vládu a štátny systém legitimizuje v rozhodujúcej miere **všeobecný súhlas**. Títo demokrati sa sústredili na skrinku s volebnými lístkami ako na mechanizmus, ktorým jednotlivý občan vyjadruje svoje politické preferencie a ktorým občania ako celok pravidelne udeľujú vláde moc vydávať zákony a riadiť ekonomický a sociálny život. Princíp „vlády väčšiny“ či princíp, podľa ktorého by sa mali presadiť rozhodnutia vyplývajúce z najväčšieho počtu volebných hlasov, je základom toho, aby sa politické rozhodnutia mohli považovať za plnohodnotné či legitímne. No sama táto myšlienka o všeobecnom súhlase dosahovanom prostredníctvom volieb a konkrétna predstava, že rozhodujúcimi subjektami dobrovoľného súhlasu sú spoločenstvá určitého ohraničeného územia či štátu, sa spochybnil, len čo začneme uvažovať o národnej, regionálnej a globálnej vzájomnej prepojenosti a len čo začneme kriticky skúmať povahu tohto tzv. „rozhodujúceho spoločenstva“.

Koho súhlas je potrebný a koho účasť je oprávnená na rozhodovaní napríklad o AIDS, o kyslých dažďoch, o využívaní neobnoviteľných zdrojov či o riadení ekonomickej produkcie? Aký subjekt je tu rozhodujúci: národný, regionálny, alebo medzinárodný? Pred kým musia tí, čo rozhodujú, zdôvodňovať svoje rozhodnutia? Komu sa majú zodpovedať? A ďalej, aké sú dôsledky myšlienky o legitímnej moci rozhodnutí štátov, rozhodnutí, ktoré sa potenciálne dotýkajú života a smrti obrovského množstva ľudí, z ktorých mnohí možno v procese prijímania rozhodnutí vôbec nemajú demokratické zastúpenie?

Územné hranice vymedzujú základ, ne ktorom sú jednotlivci zapájaní do účasti na rozhodnutiach zasahujúcich do ich života (nech už je táto účasť akokoľvek obmedzená) alebo z nej vylučovaní, no dôsledky týchto rozhodnutí spravidla „dopadajú“ aj mimo hraníc národa. Dôsledky tejto skutočnosti majú základný význam nielen pre kategórie všeobecného súhlasu a legitímnosti, ale aj pre všetky kľúčové idey demokracie: pre povahu subjektu rozhodovania, pre význam zastupiteľstva, pre

správnu formu a šírku politickej účasti i pre otázku, či je demokratický národný štát relevantným garantom práv, povinností i blahobytu jednotlivcov.

Podobné úvahy azda budú menej prekvapivé pre národy a krajiny, do politickej nezávislosti a identity ktorých zasahovalo hegemonické pôsobenia rôznych impérií – starých i nových –, no pre mnohých na Západe budú skutočným prekvapením. No takéto myšlienky by nás v zásade nemali veľmi prekvapovať; súvisia totiž s jadrom „hlbinnej štruktúry“ moderného systému národných štátov, ktorý charakterizuje mnoho zaujímavých znakov, napríklad: demokracia **vnútri** národných štátov a nedemokratické vzťahy **medzi** štátmi; zakorenenosť zodpovednosti a demokratickej legitimity **vnútri** štátnych hraníc a uplatňovanie politiky sily **mimo** týchto hraníc; demokracia a občianske práva pre tých, „čo patria k štátu“, a ich časté upieranie tým, „čo k nemu nepatria“.

Koncepciu medzinárodného usporiadania, ktorá sa zrodila, aby vyjasnila a formalizovala systém vzťahov medzi štátmi, môžeme označiť ako „westfálsky“ model suverénnej moci (po uzavretí Westfálskeho mieru v r. 1648, ktorým sa skončilo nemecké obdobie tridsaťročnej vojny) ([21], [22], [23], [24]). Tento model sa vzťahuje na široké obdobie rokov 1648-1945 (hoci niektorí tvrdia, že platí aj dnes). Zobrazuje vývin svetového spoločenstva tvoreného suverénnymi štátmi, ktoré svoje spory riešia medzi sebou a často s použitím sily, ktoré udržujú diplomatické vzťahy, ale inak spolupracujú iba minimálne, ktoré sa snažia nadradiť svoj vlastný národný záujem nad všetky ostatné a ktoré akceptujú logiku princípu efektívnosti, t. j. princípu, podľa ktorého v medzinárodnom svete je právo napokon na strane silného – privlastnenie moci sa stáva jej legitímáciou ([25], 256).

Konečným dôsledkom takéhoto rámca medzinárodných vzťahov je, že štáty sa iba zriedka „podriaďovali medzinárodným morálnym požiadavkám, pretože reprezentujú samostatné a oddelené politické zriadenia, bez akejkoľvek spoločnej autority“ ([26], 25). Svet tak pozostáva z jednotlivých politických mocí, ktoré sledujú svoje vlastné záujmy a ktoré sa v konečnom dôsledku opierajú o svoju organizovanú donucovaciu silu. Navyše, takmer nevyhnutným dôsledkom je, že aj neštátne subjekty sa problematicky uchýľujú k použitiu donucovacej alebo ozbrojenej sily. Spoločenstvá spochybňujúce stanovené územné hranice nemajú „oveľa viac možností než použiť zbrane, aby získali „účinnú kontrolu“ nad územím, ktoré chcú získať, a aby sa tak získali medzinárodné uznanie (napríklad Eritrea, Východný Timor, Kurdistan...)“ [21].

Znamenalo prijatie Charty OSN po druhej svetovej vojne rozchod s westfálskou logikou medzinárodného ovládania? Systém Charty bol v mnohých ohľadoch významne inovácný; poskytoval fórum, na ktorom si boli všetky štáty v istých ohľadoch rovné, a rámec pre odpútanie sa mnohých území od bývalých ríš – pre dekolonizáciu. Bolo by však chybou uzatvárať, že obdobie Charty OSN jednoducho nahradilo westfálsku koncepciu medzinárodného usporiadania; rámec Charty je totiž v mnohých ohľadoch rozšírením systému usporiadania medzi jednotlivými štátmi.

Organizácie a spôsob práce OSN boli do istej miery projektované tak, aby sa prekonala slabosť Ligy národov. Jej „architektúra“ mala preto zodpovedať medziná-

rodnej štruktúre sily, ako sa chápala v r. 1945. Do koncepcie Charty bolo zabudované rozdelenie sveta na mocné národné štáty s zreteľnými okruhmi geopolitických záujmov. V dôsledku toho bola OSN ako autonómne konajúci subjekt v mnohých naliehavých prípadoch paralyzovaná ([22]; [25], 142- 143, 200-201, 213-214, 246-250).

Jedným z najzreteľnejších prejavov tohto stavu bolo mimoriadne právo veta priznané piatim stálym členom Bezpečnostnej rady OSN. Navyše, Charta opäť podporila (svojím článkom 51) unilaterálne strategické iniciatívy štátu, ak boli potrebné na „sebaobranu“, pretože sa nikde jasne nevymedzoval význam tohto výrazu. Ďalej, zatiaľ čo Charta stanovila štátom nové záväzky, aby svoje spory riešili mierovou cestou, a určila isté postupy pri posudzovaní údajných činov v sebaobrane, tieto postupy sa uplatňovali zriedka. Dokonca aj misia OSN na udržanie mieru sa obmedzovala na územia s predbežným súhlasom toho-ktorého štátu, často s katastrofickými následkami, ako napríklad na územiach bývalej Juhoslávie. Modelu Charty OSN sa napriek mnohým jeho dobrým cieľom v skutočnosti nepodarilo vytvoriť nové zásady organizácie medzinárodného usporiadania – zásady, ktoré by zásadne skoncovali s westfálskou logikou a ktoré by vytvorili nové demokratické mechanizmy politickej koordinácie a zmeny.

Ako máme teda chápať demokraciu vo svete nezávislých a vzájomne prepojených politických autorít? Podľa môjho názoru je problémom demokracie dneška určiť, ako môže byť demokracia zabezpečená v rade vzájomne prepojených mocenských a autoritatívnych centier. Súčasťou demokracie totiž nie je iba uplatňovanie komplexu občianskych, politických a sociálnych práv (sloboda prejavu, tlače a zhromažďovania, právo voliť v slobodných a spravodlivých voľbách, slobodný prístup všetkých ku vzdelaniu atď.), ale aj presadzovanie a začlenenie týchto práv do medzivládnych a nadnárodných mocenských štruktúr. Demokracia sa môže plne presadiť v a prostredníctvom činností a organizácií, ktoré sú súčasťou územných hraníc národného štátu, no ktoré ich aj pretínajú. Skrátka, možnosť demokracie sa dnes musí spájať so stále sa rozširujúcou sieťou demokratických štátov a síl. Takúto sieť nazývam „kozmpolitným modelom demokracie“. Ako treba chápať tento model?

Tento článok nedáva možnosť ani priestor, aby som podrobnejšie vysvetlil filozofický alebo organizačný základ tejto koncepcie [27], ale moje úvahy by boli príliš fragmentárne, keby som sa nepokúsil načrtnúť jeho niektoré detaily a aspoň predstavu „nového usporiadania sveta“, ktoré by v tomto prípade malo byť niečím iným než novým menom pre jeho staré usporiadanie – pre liberálny trhový štátny systém. Aby sa mohol začať zavádzať kozmpolitný model demokracie, je ako prechodné opatrenie potrebné, aby sa systém OSN skutočne riadil svojou Chartou. Okrem iného by to znamenalo zaviesť opatrenia na presadenie základných princípov právnych konvencií, presadiť zákaz individuálneho práva použitia sily a uplatniť kolektívny bezpečnostný systém predpokladaný samotnou Chartou. Ďalej, ak by sa model Charty rozšíril – napríklad o požiadavku povinnej jurisdikcie v prípade sporov spadajúcich do kompetencie OSN alebo ak by napríklad nový medzinárodný súdny dvor pre ľudské práva stanovil prostriedky odškodnenia v prípade porušenia ľudských práv alebo ak by sa kladný výsledok hlasovania vo Valnom zhromaždení stal legitim-

ným základom medzinárodného práva či ak by sa modifikovalo právo veta v Rade bezpečnosti a ak by sa zmenil spôsob zastúpenia v nej v prospech zodpovedajúceho územného zastúpenia –, mohol by si model Charty vytvoriť základ pre vlastné politické zdroje a pre to, aby OSN mohla konať ako autonómne centrum s rozhodovacím právom.

Hoci každý krok v tomto smere by bol významný, najmä pokiaľ ide o zlepšenie vyhlíadok na svetový mier, predsa by bol prinajlepšom pohybom k veľmi neúplnej forme demokracie v medzinárodnom živote. Každý štát by nepochybne privítal formálnu rovnosť v systéme OSN a regionálne záujmy by boli lepšie reprezentované. No dynamika a logika systému vzťahov medzi štátmi by aj naďalej predstavovala vo svetovom merítku nesmiernu silu; veľké mocenské rozdiely a nerovnaké zdroje v globálnej politickej ekonómii by v skutočnosti zostali nedotknuté; aj naďalej by boli príznačné ad hoc reakcie na naliehavé medzinárodné a nadnárodné problémy; neexistovalo by nijaké fórum na riešenie globálnych problémov, ktoré by bolo priamo zodpovedné subjektom a štruktúram občianskych spoločností; a nevyriešený by zostal aj celý problém zodpovednosti medzinárodných organizácií a celosvetových štruktúr.

Zároveň so spomenutými zmenami by teda kozmopolitný model demokracie usiloval o vytvorenie regionálnych parlamentov (napríklad v Latinskej Amerike a v Afrike) a podporoval by úlohu takýchto štruktúr tam, kde už existujú (Európsky parlament), tak, aby ich rozhodnutia boli v zásade uznané za legitímny nezávislý zdroj práva. Tento model ďalej predpokladá možnosť všeobecného referenda zoskupení presahujúcich národy a národné štáty, pričom účastníci referenda by sa určovali podľa povahy a rozsahu kontroverzných nadnárodných problémov.

Konečným cieľom by bolo vytvorenie autoritatívneho zhromaždenia všetkých demokratických štátov a inštitúcií – reformovaného Valného zhromaždenia OSN alebo jeho doplnku. Dohoda o kompetenciách medzinárodného demokratického združenia bude prinajmenšom zložitá. K problémom, s ktorými sa bude treba vyrovnávať, by patrili pravidlá vytvárania zastupiteľskej bázy Zhromaždenia. Mala by každá krajina jeden hlas? Určoval by sa počet zástupcov podľa veľkosti obyvateľstva? Mohli by byť v ňom zastúpené najvyššie medzinárodné fungujúce organizácie? No ak by sa v oblasti fungovania týchto pravidiel dosiahla dohoda, nové Zhromaždenie by sa stalo autoritatívnym medzinárodným centrom pre posudzovanie a skúmanie naliehavých celosvetových problémov, akým je napríklad zásobovanie potravinami a ich rozdeľovanie, zadlženosť tretieho sveta, nestabilitosť stoviek miliárd dolárov obiehajúcich denne vo svete, znižovanie ozónovej vrstvy a zníženie rizika atómovej vojny.

Ak sa azda takýto vývoj zdá iluzórny, treba zdôrazniť, že je to ilúzia, ktorá nám má pomôcť k predstave, že dnes človek nemôže byť zástancom demokracie a pritom sa vyhýbať škále problémov, o ktorých sme tu hovorili. Ak má byť nový rodiaci sa medzinárodný poriadok usporiadania demokratický, tieto problémy treba riešiť. Treba zdôrazniť aj to, že riešenie týchto problémov neznamená tvrdiť, že kozmopolitný model demokracie sa dá realizovať ihneď – to, pravdaže, nejde. No kto by si

bol ešte pred pár rokmi pomyslel, že Nemecko sa opäť zjednotí pokojnou cestou? Kto predvídal pád Berlínskeho múru a pád komunizmu v celej strednej a východnej Európe? Politický priestor pre kozmopolitný model demokracie sa musí vytvoriť a nie je vylúčené, že nejaký takýto priestor – alebo aspoň jeho základy – sa vytvorí napríklad ako dôsledok hlbokej krízy svetového finančného systému, životného prostredia či v dôsledku vojny. K politickým zmenám môže dôjsť veľmi rýchlo, čo je nepochybne do istej miery dôsledkom procesu globalizácie.

Napokon, ak sa história a prax demokracie až doteraz sústreďovali okolo idey lokality a miesta (mestský štát, spoločenstvo národ), je možné, že sa v budúcnosti bude sústreďovať na medzinárodnú a celosvetovú oblasť, ak sa vôbec bude sústreďovať nejakým smerom? Takýto záver by bol, myslím, nepochopením povahy súčasnej globalizácie. Globalizácia je, ak by sme si mali pomôcť nejakým výrazom, „dialektickým procesom“; „lokálne transformácie sú súčasťou globalizácie rovnako, ako je jej súčasťou rozširovanie sociálnych spojení v čase a priestore“ ([20], 64). Rôzne zoskupenia sa dostávajú pod ničivý vplyv globálnych síl a zlých či neefektívnych politických systémov, a tak sa hromadia nové požiadavky územnej a miestnej autonómie. Hoci táto situácia nesie v sebe hrozbu a nebezpečenstvo prehĺbovania sektárskej politiky, naznačuje aj novú možnosť – obnovu hlbokej demokracie založenej na širokej účasti na lokálnych úrovniach, ktorá by mala dopĺňať poradné zhromaždenia širšieho celosvetového charakteru. To znamená, že naznačuje aj možnosť politického usporiadania demokratických združení, mestských štátov a národov, ako aj území a globálnych štruktúr. Túto možnosť však pochopíme iba vtedy, ak správne pochopíme význam klasického dedičstva demokracie pre súčasnosť.

Z klasickej tradície by sme dnes mali zachovávať práve princíp otvorenej diskusie, dialógu a debaty vo verejných záležitostiach a nahradenie princípu **právo je na strane moci** iným princípom, ak ho už nechceme odstrániť celkom. Prítlačivosť demokracie do istej miery spočíva v tom, že odmieta **v zásade** prijať akúkoľvek koncepciu politického dobra, ktorú nevytvorili sami ľudia. Demokracia je „veľkou“ naráciou alebo „meta-naráciou“, ktorá legitimne môže ohraničovať a vymedzovať rámec súperiacich „narácií“ o dobre. Je mimoriadne dôležitá, pretože ukazuje spôsob, ako uviesť hodnoty do vzájomného vzťahu a ako ponechať vyriešenie konfliktu hodnôt na účastníkov politického dialógu, ktorí by podliehali iba určitým opatreniam zabezpečujúcim formu tohto dialógu. Na rozdiel od starých Grékov však dnes musíme akceptovať, že tento dialóg, ktorý môže byť v lokálnych spoločenstvách, mestách či na pracoviskách priamy a intenzívny, musí byť sprostredkovaný novou formou reprezentácie a vedený dôsledne na kozmopolitnom základe.

Z anglického originálu *Democracy: Past, Present and Possible Futures* preložila *Lu-bica Hábová*.

- [1] SPRINGBORG, P.: Western Republicanism and the Oriental Prince. Cambridge, Polity Press 1992.
- [2] Pericles' Funeral Oration. In: Thucydides: The Peloponnesian War. Harmondsworth, Penguin 1972.
- [3] FINLEY, M. I.: Democracy Ancient and Modern. Londýn, Chatto and Windus 1973.
- [4] HORNBLOWER, S.: Creation and development of democratic institutions in ancient Greece. In: Dunn, J. (vyd.): Democracy: The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993. Oxford, Oxford University Press 1992.
- [5] FARRAR, C.: Ancient Greek political theory as a response to democracy. In: Dunn, J. (vyd.): Democracy: The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993. Oxford, Oxford University Press 1992.
- [6] PLATÓN: Ústava. Bratislava, Pravda 1980.
- [7] LEE, D.: Introduction to Plato. In: Plato: The Republic. Harmondsworth, Penguin 1974.
- [8] CORCORAN, P. E.: The limits of democratic theory. In: Duncan, G. (vyd.): Democratic Theory and Practice. Cambridge, Cambridge University Press 1989.
- [9] POCOCK, J. G. A.: The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition. Princeton, Princeton University Press 1975.
- [10] FUKUYAMA, F.: The End of History and the Last Man. Londýn, Hamish Hamilton 1992.
- [11] HELD, D.: Liberalism, marxism and democracy. In: Theory and Society. 1993, v tlači.
- [12] BOBBIO, N.: Which Socialism? Cambridge, Polity Press 1987.
- [13] DAHL, R.: Democracy and Its Critics. New Haven, Yale University Press 1989.
- [14] HELD, D.: Models of Democracy. Cambridge, Polity Press 1987.
- [15] KROUSE, R. W.: Classical images of democracy in America. In: Duncan, G. (vyd.): Democratic Theory and Practice. Cambridge, Cambridge University Press 1983.
- [16] SCHUMPETER, J.: Capitalism, Socialism and Democracy. Londýn, Allen and Unwin 1976.
- [17] WEBER, M.: Politics as a Vocation. In: Gerth, H.H. – Mills, W. (vyd.): From Max Weber. New York, Oxford University Press 1972.
- [18] HELD, D.: Prospects for Democracy: North, South, East, West. Cambridge, Polity Press 1993.
- [19] OFFE, C.: Disorganized Capitalism. Cambridge, Polity Press 1985.
- [20] GIDDENS, A.: The Consequence of Modernity. Cambridge, Polity Press 1991.
- [21] FALK, R.: The interplay of Westphalian and Charter conceptions of the international legal order. In: Falk, R. – Black, C. (vyd.): The Future of the International Legal Order. Zv. 1. Princeton, Princeton University Press 1969.
- [22] FALK, R.: A Study of Future Worlds. New York, The Free Press 1975.
- [23] CASSESE, A.: Violence, war and the rule of law. In: Held, D. (vyd.): Political Theory Today. Cambridge, Polity Press 1991.
- [24] HARRISON, T. (vyd.): Cambridge Essays in Jurisprudence. Oxford, Clarendon Press 1993, v tlači.
- [25] CASSESE, A.: International Law in a Divided World. Oxford, Clarendon Press 1979.
- [26] BEITZ, C.: Political Theory and International Relations. Princeton, Princeton University Press 1979.
- [27] HELD, D.: Foundations of Democracy: The Principle of Autonomy and the Global Order. Cambridge, Polity Press, vyjde v r. 1994.